

УДК 811.161.3

Марыя Уладзіміраўна Гуль

канд. філал. навук, дац. каф. англійскай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

Maryia Hul

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of English Philology
of Brest State A. S. Pushkin University
e-mail: boxformail35@mail.ru

АСАБЛІВАСЦІ ПРАЦЭСУ ЛЕКСІЧНАГА ЗАПАЗЫЧАННЯ Ў СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Разглядаюцца асноўныя (пазамоўныя і ўнутрымоўныя) прычыны запазычання лексічных адзінак старабеларускай мовы. Адною з асноўных прычын запазычання выяўляецца прыняцце наймення разам з канкрэтнай рэаліяй або паняццем. Запазычаная лексіка аналізуецца з тэматычнага і генетычнага пунктаў гледжання. Царкоўна-рэлігійная і ваенная лексіка з'яўляюцца тымі пластамі, якія найбольш інтэнсіўна засвойвалі інашмоўныя найменні. Сярод важнейшых пластоў запазычанай лексікі выдзяляюцца паланізмы, лацінізмы і германізмы.

Ключавыя словы: германізмы, запазычванне, лацінізмы, паланізмы, старабеларуская мова.

Features of the Process of Lexical Borrowing in the Old Belarusian Language

The article considers the main (non-linguistic and intralingual) reasons for borrowing lexical items in the Old Belarusian language. One of the main reasons is the acceptance of the name along with a specific object or concept. Borrowed vocabulary is analyzed from both thematic and genetic points of view. Religious and military vocabulary are the layers that accepted the greatest number of loanwords. Polish, Latin and German loanwords constitute the most important layers of the borrowed vocabulary.

Key words: borrowing, German loanwords, Latin loanwords, the Old Belarusian language, Polish loanwords.

Уводзіны

Адным з найбольш вядомых даследчыкаў запазычанняў у старабеларускай мове стаў А. М. Булыка, які выдаў слоўнік «Даўнія запазычанні беларускай мовы» [1] і манаграфію «Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.» [2]. А. І. Жураўскі прааналізаваў асобныя групы запазычанняў у складзе старабеларускай мовы: паланізмы, германізмы, лацінізмы, грэцызмы, царкоўнаславянскія, цюркізмы, літуанізмы, якім прысвечаны адпаведныя раздзелы ў «Гістарычнай лексікалогіі беларускай мовы» [3]. На сучасным этапе працягваюцца даследаванні запазычанняў старабеларускага перыяду. Актыўна даследуюцца асобныя групы запазычанняў: багемізмы (Г. В. Алексеевіч); германізмы (В. М. Галай, І. І. Чартко); лацінізмы, лексіка раманскага паходжання (А. М. Булыка).

Мэта артыкула – выявіць асаблівасці працэсу лексічнага запазычання ў старабеларускі перыяд; вылучыць асноўныя пры-

чыны і крыніцы запазычвання; выявіць тэматычныя групы, якія найбольш інтэнсіўна засвойвалі новыя адзінкі.

Матэрыялам для артыкула паслужылі інашмоўныя адзінкі ў складзе старабеларускай мовы, зафіксаваныя ў слоўніку А. М. Булыкі «Даўнія запазычанні беларускай мовы» [1] і ў «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» [4].

Прычыны запазычання

Лексічнае запазычанне з'яўляецца цалкам натуральным працэсам, характэрным для ўсіх моў свету, і служыць важнай крыніцай узбагачэння слоўнікавага складу мовы. Інтэнсіўнасць запазычвання, значнасць тых ці іншых моў-донараў залежаць ад супыннасці сацыяльна-эканамічных, гістарычных і культурных фактараў.

Сярод прычын запазычання традыцыйна выдзяляюцца ўнутрымоўныя і пазамоўныя. Асноўнай пазамоўнай прычынай з'яўлення таго ці іншага запазычання лі-

чыцца патрэба ў намінацыі, а тыповая форма такога запазычання – прыняцце наймення разам з канкрэтнай рэаліяй або паняццем [5, с. 7; 6 с. 19]. Акрамя таго, да пазамоўных прычын адносяцца:

- 1) гістарычныя кантакты народаў і наўнасць білінгвізму;
- 2) больш глыбокае пазнанне рэчаіснасці, што вядзе да ўзнiкнення новых з'яў, прадметаў;
- 3) наватарства нацыі ў нейкай сферы дзейнасці (мода, спорт, тэхніка);
- 4) закон эканоміі моўных сродкаў;
- 5) развіццё віда-родавых сувязей;
- 6) турызм, розныя формы навуковага супрацоўніцтва [6, с. 19–20];
- 7) аўтарытэтнасць мовы-крыніцы (што прыводзіць да запазычання многімі мовамі з адной і з'яўлення інтэрнацыяналізмаў [7, с. 112]).

Сярод унутрымоўных прычын называюць адсутнасць у роднай мове эквівалентнага слова для новага прадмета ці паняцця [7, с. 112]; імкненне пазбегнуць полісеміі, аманіміі [7, с. 112; 5, с. 8; 6, с. 20]; тэндэнцыю да выражэння асобнага паняцця асобным словам [5, с. 8; 6, с. 21]; імкненне да эўфемістычнасці [5, с. 8; 6, с. 20]; імкненне да тэрміналагічнасці [6, с. 21]; імкненне да дэталізацыі сэнсавых адрозненняў [6, с. 20]; тэндэнцыю да экспрэсіўнасці [7, с. 112]; адсутнасць у роднай мове магчымасці ўтварэння вытворных ад спрадвечнага слова, у той час калі такая магчымасць існуе ў запазычанага слова (гэта было ўпершыню заўважана Д. С. Лотэ на прыкладзе тэхнічнай тэрміналогіі).

Меркаванне Д. С. Лотэ атрымала далейшае развіццё. Для функцыянавання мовы патрэбна захоўванне балансу паміж вытворнымі і невытворнымі словамі. У сучасных умовах запазычанне з'яўляецца адзіным прадуктыўным спосабам павелічэння колькасці невытворных слоў, гэта адзіны сінхронны спосаб захавання вышэйназванага балансу. Гэтым і тлумачыцца ўніверсальнасць і запатрабаванасць запазычання пры ўсім багацці ўнутраных словаўтваральных сродкаў мовы, на што і ўказвае А. К. Казкева [8, с. 126].

Асаблівасці запазычання ў старабеларускай мове

Пачатак фарміравання старабеларускай літаратурнай мовы прыпадае на XIV ст. [3, с. 9; 9, с. 57]. Старабеларуская мова ўключала пласты агульнаславянскай і старажытнаарускай лексікі. Адною з крыніц папаўнення слоўнікавага складу старабеларускай мовы з'яўляліся запазычанні, якія пранікалі з іншых славянскіх і неславянскіх моў. Сацыяльнымі перадумовамі для запазычання можна лічыць гандлёва-эканамічныя і культурныя сувязі з заходнееўрапейскімі краінамі, вучобу ў навучальных установах Еўропы, станючае стаўленне да ведання замежных моў, развіццё асветы на тэрыторыі Беларусі.

Прыняцце наймення разам з канкрэтнай рэаліяй або паняццем можна назваць адной з асноўных прычын запазычання ў старабеларускі перыяд. У выніку гандлёва-эканамічных і культурных стасункаў новыя прадметы пранікалі ў побыт жыхароў Вялікага Княства Літоўскага, а разам з гэтым узнікала і неабходнасць наймення новых рэалій. Такім чынам, старабеларуская мова абагачалася новымі назвамі адзення (*аламь, дельюра, доломань, жупань, жушца, зипунь, кабатъ, казьяка, карватка, катанка, охабень, португаль, шаловары*); будынкаў (*буда, инсула*); відаў тканіны (*амарханка, адамашка, баволна, бакгазия, бумага, гарусь, каразея, камка, картынь, ксерлица, китайка, лундышь, парпьянь, табина, талеть, фаразия*); відаў дакументаў (*клейть, креденс, либертация, мониментъ, пашпортъ*); галаўных ўбораў (*биретъ, велюмъ, колпакъ, кучма, макгерка, мыцка*); гатункаў віна (*агрэстъ, алякантъ, деноктъ, малиогранатъ, малмазия, мушкатела*); інструментаў (*биндасть, геваръ*); каштоўных камянёў (*аберилюсь, алмазь, буриштынъ, карбункулюсь, лигирионъ, лигургъ*); кветак (*гияцынтъ*); матэрыялаў (*алябастръ, мосязь, фанкгултъ*); мінералаў (*калцеданъ*); музычных інструментаў (*арфа, корнетъ, рекгаль*); прадметаў мэблі (*армария, зедель*); рэчываў (*камфоръ, нафта, пжмо*); спецыяў (*имберъ, галкганъ, кминъ, кордымония, кориандръ, мушкатъ, цинамонъ*). У старабеларускую мову пранікаюць назвы жывёл (*делфинъ, дромедаръ, елэфантъ, иппотамъ, кошканданъ, крокодиль, левартъ, лемпартъ*) і пту-

шак (*павь, пеликань, струсь*), якія не вадзіліся на тэрыторыі Беларусі.

Развіццё віда-родавых адносін служыць прычынай з'яўлення адзінак, якія называюць больш агульную ці больш канкрэтную разнавіднасць (у адносінах да наяўных слоў). Так, паланізм *квяздарь* аб'ядноўвае значэнні наяўных слоў *астрономь* і *астрологь*. Слова *барта* 'від сякеры', *берк-гринь* 'разнавіднасць зялёнай фарбы', *болобань* 'від сокала', *дремлюгь* 'парода сокала', *ирха* 'гатунак скуру', *крица* 'каванае жалеза'; *костурь* 'кій, палка з булавешкай з касці, дрэва, металу', *малдрикь* 'гатунак сыру', *мургь* 'парода сабакі', *окгарь* 'парода сабакі', *окиа* 'від сякеры', *пардъ* 'від рыся', *рарогъ* 'парода сокала', *урьянтовка* 'сорт грушы', *чеглей* 'парода ястраба' служаць для назвы больш канкрэтнай разнавіднасці існуючай рэаліі.

Закон эканоміі моўных сродкаў гаворыць аб неабходнасці замены доўгіх зваротаў на больш кароткія. Імкненне замяніць апісальны зварот адным словам ілюструецца наступнымі прыкладамі: *белоглова* 'замужняя жанчына', *единачка* 'адзіная дачка', *крица* 'каванае жалеза'; *готовизна* 'наяўныя грошы' [1, с. 85]. Трэба заўважыць, што ў «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» *готовизна* зафіксавана са значэннем 'падрыхтаваны запас чаго-н., зберажэнне' [4, вып. 7, с. 120].

Асобна трэба вылучыць імкненне больш дэталёва вывучыць навакольны свет, назваць не толькі самі прадметы, але і іх часткі. Напрыклад, «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» фіксуе *кввихть* 'гіра для вагі' [4, вып. 15, с. 44]; *клотка* 'калодка (дэталі драўлянага замка; засаўка)' [4, вып. 15, с. 126]. Сярод запазычанняў фіксуюцца назвы частак адзення (*абилягь, колнерь*); частак будынкаў (*балька, баясь*).

Адным з важных пазамоўных фактараў можна лічыць аўтарытэт польскай мовы, яе дамінуючую ролю як пастаўшчыка іншамоўнай лексікі для старабеларускай мовы, што прывяло да з'яўлення цэлага шэрагу сінанімічных пар: *варга* – *губа*, *варкочь* – *коса*, *владза* – *улада*, *гамерь* – *кузня*, *гардель* – *горла*, *генсь* – *гусь*, *глова* – *голова*, *длото* – *долото*, *длугий* – *долгий*, *здоровый* – *здоровый*, *длото* – *золото*, *земя* – *земля*, *кельня* – *черпакъ*, *квитнути* – *цвисци*, *кгородъ* – *горад*, *кгачи* – *портки*, *кряти* –

рээати, *крававый* – *кывавый*, *крейда* – *мель*, *крихта* – *кропля*, *кроль* – *король*, *кроткий* – *короткий*, *медза* – *межа*, *менсиво* – *м'ясо*, *млодый* – *молодый*, *млотъ* – *молотъ*, *молитва* – *молитва*, *монка* – *мука*, *оброна* – *оборона*, *плотно* – *полотно*, *прохъ* – *порохъ*, *рендъ* – *рядъ*, *рокъ* – *годъ*, *слодкий* – *солодкий*, *строна* – *сторона*, *чтыры* – *чатыры*. Сярод гэтых прыкладаў выдзяляюцца словы, якія маюць славянскае паходжанне, але аформлены па-рознаму: для старабеларускай мовы характэрныя поўнагалосныя формы (*голова*, *долото*, *король*, *короткий*, *молотъ*); наяўнасць ненаціскага *ры* на месцы даўняга *рь* (*кывавый*), наяўнасць *цв* на месцы *кв* (*цвисци*); для польскай мовы тыповымі з'яўляюцца няпоўнагалосныя формы (*глова*, *длото*, *кроль*, *кроткий*, *млотъ*), захаванне спрадвечнага *кв* (*квятъ*, *квитнути*), захаванне насавых гукаў (*генсь*, *рендъ*).

З семантычнага пункту гледжання ў складзе гэтай групы маюцца прыклады, калі словы маюць толькі адно значэнне і супадаюць у гэтым значэнні: *генсь* – *гусь*, *длото* – *долото*, *кгачи* – *портки*, *крейда* – *мель*, *крихта* – *кропля*, *монка* – *мука*. Але найчасцей сваямоўныя варыянты маюць яшчэ значэнні, акрамя таго, якое «дзеляць» з іншамоўным дублетам. Гэтыя значэнні ў большасці выпадкаў развіліся ў выніку метафарычнага ці метанімічнага пераносу на базе зыходнага значэння. Так, *губа* мае яшчэ значэнне 'вусны, рот, дзюба, пашча' [4, вып. 7, с. 187–188]; *кузня* набыло пераноснае значэнне 'месца, дзе рыхтуюцца падкопы, інтрыгі' [4, вып. 16, с. 212]. *Голова* мае цэлы рад другасных значэнняў: 'верхняя частка галавы з валасамі', 'разумовыя здольнасці, розум'; 'асоба, адзінка пры падліку людзей'; 'забіты'; 'начальнік, кіраўнік, гаспадар'; 'цэнтр, сталіца'; 'верхняя частка чаго-н.'; 'асноўная частка чаго-н.'; 'раздзел кнігі' [4, 7, с. 33–38]. Слова *долгий* мае шэсць значэнняў ('які мае вялікую даўжыню', 'высокі ростам', 'прадаўгаваты', 'працяглы ў часе', 'вялікі па памерах', 'шматслоўны', 'працяжны' (аб дыханні) [4, вып. 8, с. 241–244], а слова *длугий* – адно [4, вып. 8, с. 109]. Слова *межа* мае два значэнні ('мяжа' і 'граніца' і супадае са словам *медза* ў першым з іх [4, вып. 17, с. 310]. Слова *молотъ* мае дадатковае значэнне 'дэталі гадзінніка' ў параўнанні з *млотъ* [4, вып. 18, с. 138], а *молитва* – яшчэ два

значэнні ('просьба', 'богаслужэнне, набажэнства, малебен') у параўнанні з *модлітва* [4, вып. 18, с. 128]. *Резати, резать* мае шэсць значэнняў ('зрэзаць', 'абразаць', 'наносіць раны', 'кроіць', 'забіваць чым-н. вострым', 'выразаць' [4, вып. 30, с. 52–53]) у параўнанні з *краяти* 'рэзаць, разразаць; выразаць' [4, вып. 16, с. 103]. У пары *рокъ – годъ* мнагазначным з'яўляецца першае слова ('год', 'тэрмін, пэўны час', мн. 'судовае пасяджэнне' [4, вып. 30, с. 354–356]).

На няпоўную асвоенасць некаторых іншамоўных варыянтаў (*гамеръ*) указвае той факт, што ад іх не фіксуецца дэрываты ў адрозненне ад сваямоўных слоў: *кузня – кузнецъ, кузнецевъ, кузнецкий*. Але некаторыя запазычаныя ўтвараюць вялікія словаўтваральныя гнёзды: *кветъ, квятъ – кветка, кветечка, кветный, кветокъ, кветочокъ, кветье* [1, с. 146]; *кроль, кроль – королевка, королеванье, королевати, королевая, королевичевъ, королевичъ, королевичъ, королевна, королевский, королевство, королевичизна, крулевский, крулевство, крулюющий, по королевску, три-крольский, трейкрольский* [1, с. 178]; *кроткий – кротко, закрочоный, закрочыти, на-кротшей* [1, с. 178].

Існуе і такі варыянт, калі кожнае слова з пары з'яўляецца мнагазначным. Так, словы *оброна* і *оборона* супадаюць у чатырох значэннях [4, вып. 21, с. 270, 234]. Напрыклад, у слоў з пары *кгородъ – горадъ* маецца яшчэ па адным значэнні, акрамя 'буйны населены пункт'. *Кгородъ* таксама абазначае 'адзін з памешчыцкіх судаў у Польшчы і Вялікім Княстве Літоўскім, які разглядаў судовыя справы пераважна неаселай шляхты' [4, вып. 15, с. 62], а *горадъ* – 'красная сцяна, лінія умацаванняў' [4, вып. 7, с. 90–91]. Словы *кравый* [4, вып. 16, с. 103–104] і *кывавый* супадаюць у першых пяці значэннях ('кроватачывы', 'звязаны з кровапраліццем', 'скрываўлены', 'наліты кроўю', 'колеру крыві'), але *кывавый* мае яшчэ значэнне 'цяжкі, пакутлівы, горкі' [4, вып. 16, с. 190]. У слоў з пары *злото – золото* маецца па пяць значэнняў [4, вып. 13, с. 3–4, 138–140].

Старабеларуская мова адчувала не толькі вялікі ўплыў суседняй польскай, але і лацінскай мовы – мовы царквы, адукацыі, навукі, і гэты ўплыў быў як непасрэдны, так і апасродкаваны (праз польскую мову). Гэта прывяло да пранікнення паланізмаў і лаці-

нізмаў (асабліва ў галіне абстрактнай і тэрміналагічнай лексікі), якія дубліравалі сваямоўныя адзінкі: *деценция – пристойнасть, дискурсь – розмова, диспозиция – розпорядженье, дшкордия – незгода, затраценье – погибель, инскриция – запись, калюмния – поклепъ, кауза, кавза – причина, макула – недостатокъ, одейстье – отходъ, оказия – причина, окрутъ, окрентъ – корабль, олбримъ – велетъ, опиния – дума, опресея – притиснение, ордынокъ – порядокъ, орнаментъ – оздоба, пендъ – устремление, персвазия – переконанье, политование – жалость, попартье – подпиранье, порубство – роспушта, посваръ – сварка, потуха – надея, преможенье – достатокъ, прецепторъ – наставникъ, респектъ – повага.*

Акрамя пазамоўных, актыўнае запазычанне можна патлумачыць і ўнутрымоўнымі прычынамі, напрыклад, імкненнем да тэрміналагічнасці. У некаторых выпадках утвараліся нават не пары, а рады сінонімаў (лацінізм – паланізм – сваямоўная адзінка): *инкурсь – наяздъ – набегъ; калюмния – обмовиско – поклепъ*. Імкненне да тэрміналагічнасці адыгрывае важную ролю ў стымуляванні працэсу запазычання. Так, у старабеларускай мове з'явіліся назвы хвароб (*апоплексия, канцеръ, парализъ, подакгра*); юрыдычныя тэрміны (*иляция* 'славесная просьба ў судзе па справе', *инвестира* 'права на валоданне', *индиция* 'паказанне пры допыце', *капитулюмъ* 'артыкул закона', *преюдикатъ* 'папярэдняе судовае вызначэнне', *реатъ* 'абвінавачванне', *реверсаль* 'пісьмовае абавязацельства', *ремисия* 'адтэрміноўка рашэння справы на судзе', *рецесь* 'адтэрміноўка пастановы', *сублевация* 'скасаванне прыгавору', *тестаментъ* 'завяшчанне', *цырографъ* 'пісьмовае абавязацельства, распіска', *юдиция* 'судовае рашэнне'); тэрміны гандлю (*индукта* 'пошліна ад тавару, які ўвозіцца', *фримаркъ* 'абменны гандаль', *шротарство* 'продаж алкагольных напіткаў').

У некаторых выпадках іншамоўныя словы ўтвараюць сінанімічныя рады *колдра* (этымон – іт. coltre) – *коць* (этымон – с.-в.-ням. kotze); *окиянь* – *оцеанъ*. Прычынамі гэтай з'явы звычайна з'яўляецца запазычанне з розных крыніц ці праз пасярэдніцтва розных моў, а таксама супадзенне іншамоўных слоў у адным са значэнняў: *кауза, кавза – оказия*.

Тэматычная характарыстыка

На наш погляд, царкоўна-рэлігійная і ваенная лексіка з'яўляліся тымі пластамі, якія найбольш інтэнсіўна засвойвалі іншамоўныя найменні. Царкоўная лексіка абагацілася найменнямі, якія абазначаюць атрыбуты (*акгнусокъ, крижъ*); будынкi (*кляшторъ, каплица, костель*); віды адзення (*комжа*); дакументы (*септена*); галаўныя ўборы (*инфула, митра*); групы людзей (*капитула*); ежу (*оплатокъ*); калядны пост (*адвентъ*); каталіцкі манашаскі ордэн (*рекгула*); малітву (*комплета*); манастыр (*ставропикгумъ*); прынашэнне ў царкву (*офертория*); рэлігійныя творы, кнігі; часткі Бібліі (*апокрифъ, дефторономия, кантыка, катехизмъ, катехисисъ*); таемства (*евхаристия, комуния*); царкоўную адміністрацыйную адзінку (*парафія*); службу ў царкве (*миша, нешпоръ*); царкоўнае ўбранне (*орнатъ*); царкоўнае начынне (*пацыфікаликъ*); царкоўны суд (*нунцыатура*); частку алтара (*антепандия*).

У гэтай сферы дастаткова вялікая колькасць запазычанняў і сярод лексікі з агентатыўным значэннем: *аббатисса, аудиторъ, акколитъ, ареопагитъ, арцибискупъ, арцикапланъ, бискупъ, казнодея, канторъ, капелянъ, капланъ, кардиналь, кармазинъ, католикъ, кгардывнъ, клебанъ, коляторъ, ксендзъ, опатъ, папезъ, плебанъ, прелатъ, преоръ, препозитъ, пробоцъ, протонотариушь, псалмиста, сениоръ, супериоръ, суфраганъ*. Шматлікія грэцызмы ў гэтай сферы (*епархия, епитемия, ерархъ, канонъ, кивотъ, клирикъ, клиросъ, клиръ, кондакъ, лавра, митрополитъ, митрополия, понамаръ, пресвитеръ, просфура, серафимъ, скиния, фарисей, херовимъ, хоръ*) старабеларуская мова атрымала ў спадчыну ад старажытнарускай літаратурна-пісьмовай мовы [1, с. 12].

У межах ваеннай лексікі актыўна папаўнялася тэматычная група «віды зброі»: *аркабузъ, бардебушка, кгинчаль, кгулдынка, кончеръ, корабеля, кордъ, мултанъ, мушкетъ, наждакгъ, оцетъ, палашь, пистолетъ, пуйналь, пулгакъ, пушка, чеканъ, шэфелинъ*. Запазычаныя словы таксама называлі адзенне (*кеца*); асоб (*гарабурдъ* (рыцар), *жолнеръ* (салдат), *кгермекъ* (зброеносец), *ротмистръ*); атрады (*когорта, рота, шпича*); боепрыпасы (*потискъ*); ваенныя галаўныя ўборы (*гелмъ, капалинъ, киверъ, ми-*

сурка, прилбица, шишакъ); від войска (*гвардия*); від панцыра (*бехтеръ, карацена, кирись*); віды шчытоў (*навеза, пуклеръ, тарча*); калчан для стрэл (*сагайдакъ*); чыноў (*капитанъ, оберстерлейтенантъ, полковникъ, саржантъ*).

Дастаткова значны пласт запазычанняў характэрны і для вучэбнай тэматычнай лексікі: *абецадло, алфаветъ, алфавитаръ* (слоўнік), *грамматика, дидаскаль* (настаўнік), *донат* (лацінская граматыка Даната), *евграфія* (геаграфія), *лекцыя, литера, математикъ, ортокграфія, педаггогкия, педаггогкгъ*.

Акрамя таго, у тэматычнай групе «віды прафесій» значная колькасць найменняў з'яўляецца іншамоўнымі запазычаннямі: *дойлідъ, дряголь, здунъ, кгвездаръ, конвисаръ, морнаръ, мураль, платнеръ, стельмахъ, столяръ, стрихаръ, целникъ, цимерманъ, шницаръ*.

Генетычная характарыстыка запазычанняў

Тыя сацыяльна-эканамічныя абставіны, што склаліся на тэрыторыі Беларусі ў XIV–XVIII стст. (Крэўская унія 1385 г., Люблінская унія 1569 г.), абумовілі тое, што галоўным донарам і пастаўшчыком іншамоўных запазычанняў з'явілася польская мова. «Сярод важнейшых пластоў запазычанай лексікі старабеларускай мовы лексічныя паланізмы па колькасці прадстаўленых лексем займаюць першае месца» [3, с. 89].

Самы распаўсюджаны выпадак – гэта запазычанне назоўнікаў як асноўных адзінак намінацыі. Запазычаныя найменні-паланізмы належаць да розных прадметна-тэматычных груп: адзенне (*кгачи*); зброя (*кгулдынка* 'від мушкета'); інструменты (*длото, пэдзликъ*); назвы месяцаў (*кгрудень, липецъ*); насякомыя (*мровка* 'мурашка'); пабудовы (*осеть*); памяшканні (*клитка* 'каморка'); побыт (*пелюхи*); прынады (*кломля*); птушкі (*пардва* 'белая курапатка', букъ 'птушка бугай'); часткі будынкаў (*очапъ* 'шпіль'); часткі твару (*баркъ* 'плячо', *варга* 'губа', *пащека* 'сківіца'). Акрамя таго, паланізмамі актыўна папаўняліся абстрактная лексіка (*бута* 'фанабэрыя', *ганьба, истота* 'сутнасць', *милость* 'міласць, любоў, каханне', *можность* 'багацце, магчымасць', *моц* 'сіла, магутнасць', *опека, отуха* 'смяласць, надзея', *пендъ* 'імкненне'); размоў-

ная лексіка (*блазень* ‘штукар’, *клотня* ‘сварка, разлад’, *мотлохъ* ‘зброд’, *натрентъ* ‘нахабнік’, *ошустъ* ‘ашуканец’); тэрміналагічная лексіка (*вырокъ* ‘прысуд, пастанова’, *коповиско* ‘месца паседжання копнага суда’, *листъ* ‘грамата’, *материзна* ‘спадчына па мацеры’).

Аб велічыні ўплыву польскай мовы сведчыць той факт, што запазычваліся не толькі назоўнікі, але і дзеясловы (*бадати*, *бюзнити*, *вонтпिति*, *гнембити*, *залецати*, *мдлети*); займеннікі (*муй*, *ницъ*, *овый*); лічэбнікі (*едень*, *трынасте*, *петнасте*, *чтыры*); прыметнікі (*барцовый*, *велиоракий*, *вславленный*, *дочесный*, *збытний*); прыслоўі (*дися*, *звлаца*, *индей*, *натыхместъ*, *очевисте*) і нават службовыя часціны мовы: злучнікі (*абовемъ*, *алить*, *атоли*, *жебы*, *поневажъ*); прыназоўнікі (*ведле*, *ведлугъ*, *подлугъ*); часціцы (*азали*, *доперо*, *немаль*, *нехъ*, *тылко*).

«Паказчыкам моцнага ўздзеяння польскай мовы на беларускую службуць таксама факт, што ў беларускую мову праніклі і замацаваліся ў ёй некаторыя польскія словаўтваральныя сродкі» [3, с. 99]. На польскае паходжанне могуць указваць наступныя словаўтваральныя сродкі: **-ц-а**: *бюзнерца*, *вадца*, *велемовца*, *давца*, *дозорца*, *зводца*, *злочинца*, *красомовца*, *лакомца*, *оправца*, *пожогаца*, *приводца*; **-иск-о**: *боевиско*, *гробовиско*, *игриско*, *коповиско*, *леговиско*, *ложиско*, *назвиско*, *насмевиско*, *обмовиско*, *огниско*, *окниско*, *пасовиско*, *паствиско*, *побоиско*, *погорелиско*, *погребиско*, *попелиско*, *посмевиско*, *прозвиско*, *пусилиско*, *смеховиско*, *становиско*, *топориско*; **-изн-а/-ызн-а**: *бегызна*, *дядовыцызна*, *капыцызна*, *материзна*, *пневцызна*, *поконевыцызна*, *покотелыцызна*, *поселыцызна*, *потребызна*, *почеревицызна*, *пустызна*, *пустовыцызна*; **-дл-о**: *ковадло*, *простирадло*, *страшидло*, *точыдло*.

Другім па значнасці пластом запазычання ў з’явіліся лацінізмы [3, с. 104]. Шматлікія запазычанні з лацінскай мовы ў складзе старабеларускай мовы сведчаць аб яе цесным кантакце з заходнееўрапейскімі краінамі і высокім узроўні адукацыі пэўных слаёў насельніцтва. Даследчыкі (А. І. Жураўскі) называюць два магчымыя шляхі запазычання лацінізмаў: ускосны (праз польскае пасярэдніцтва) і прамы (непасрэдна з лацінскай мовы, якая вывучалася ў тагачасных школах, шырока выкарыстоўвалася ў пера-

пісцы). Лацінізмы перш за ўсё абазначалі разнастайныя адцягненыя паняцці (*абнегация* ‘адмаўленне’, *анімушь* ‘натхненне, запал’, *делиберация* ‘абдумванне’, *ексцепция* ‘выключэнне’, *захвищенье* ‘захапленне’, *инклинация* ‘схільнасць’, *калюмния* ‘паклёп’, *консенсъ* ‘дазвол, згода’, *конциторъ* ‘варожасць’). Акрамя таго, словы лацінскага паходжання папаўнялі юрыдычна-правую тэрміналогію і сацыяльна-эканамічную лексіку: *абдикация* ‘адрачэнне ад прастола’, *актыкация* ‘занясенне дакумента ў актавую кнігу’, *акцесия* ‘прыбытак’, *алекация* ‘прывядзенне довадаў’, *баниция* ‘прыгавор на выгнанне з айчыны’, *декреталь* ‘папскі статут’, *деляция* ‘працягванне тэрміну’, *експэктатива* ‘від дакумента’, *инстигация* ‘судовае абвінавачанне’, *инструктаръ* ‘пошлінны тарыф’, *интрата* ‘даход, прыбытак’, *лекация* ‘завяшчанне’, *регіментъ* ‘камандаванне, кіраванне’. Лацінізмы таксама называлі асоб на адміністрацыйных пасадах: *инспекторъ* ‘наглядчык’, *губернаторъ*, *комендантъ*, *комисаръ* ‘ураднік са спецыяльнымі абавязкамі’, *легатъ* ‘пасол’, *майоръ* ‘начальнік, упраўляючы’, *реентъ* ‘начальнік канцылярыі’, *референдаръ* ‘каралеўскі сануўнік’, *сенаторъ*, *сурокгаторъ* ‘намеснік’. Лацінізмы фіксуюцца і ў складзе гаспадарча-бытавой лексікі, дзе яны абазначаюць адзенне і галаўныя ўборы (*велюмъ*, *кошуля*); будынкi і збудаванні (*инсула* ‘дом каналъ’); ежу і напоі (*буракъ*, *легумина* ‘гародніна’, *оковита* ‘гарэлка’, *цыбуля*). Лацінскае паходжанне маюць некаторыя назвы жывёл: (*делфинъ*, *елефантъ*, *леопардъ*, *муль*); раслін (*кастанъ* ‘каштан’, *лилия*, *пальма*, *фиялка*, *штыканардъ* ‘лаванда’).

Германізмы складаюць даволі значны пласт запазычанай лексікі старабеларускай мовы. У тэматычным плане шматлікія германізмы адносяцца да бытавой і гаспадарчай лексікі, яны абазначаюць абутак, адзенне, галаўны ўбор (*пантофля*, *пончоха*, *рантухъ* ‘вялікая хустка’, *стугъ* ‘хустка’, *фартухъ*, *шерстухъ* ‘ільняная хустка’, *шлямъ* ‘футра’); будынкi і часткі будынкаў (*гута*, *кганокъ*, *крама*, *кругель* ‘карчма’, *кружкганокъ* ‘крытая галерэя’, *крухта* ‘бабінец’, *мачулы* ‘перакладзіны на рыштваннях’, *ратуша*, *шиба*, *шпиталь*, *штыхлеръ* ‘свіран’); збудаванні (*слюза* ‘шлюз’, *шахта*); інструменты, прылады і часткі зброі (*гантаба* ‘засаўка’, *геваръ* ‘дамкрат’, *квехтъ*

‘вагі’, *крыга* ‘прылада для лоўлі рыбы’, *крук*, *лейцы*, *мундштукъ*, *окиа* ‘від сякеры’, *рыгель* ‘засаўка’, *шрубштакъ* ‘ціскі’, *шоръ*); рэчы (*ботогъ* ‘кадушка’, *вантухъ* ‘мех’, *вахляръ* ‘веер’, *друшлякъ*, *зекгаръ* ‘гадзіннік’, *кельня* ‘чарпак’, *лихтаръ*, *ольстро* ‘футляр’, *панва* ‘скаварада’, *пудло* ‘каробка’, *фляша* ‘бутэлька’, *чопъ* ‘корак’, *шпунталь* ‘затычка’); рэчывы (*мосязь* ‘латунь’, *паперъ*, *салетра*); спецыі і ежу (*кгалкганъ* ‘шафран’, *шпикъ*). Вялікую групу ўтвараюць германізмы, якія называюць асоб на адміністрацыйных і вайсковых пасадах, а таксама згодна з іх прафесійнай дзейнасцю: *буркграбя*, *бурмістръ*, *канцлеръ*, *лентвойтъ*, *маршалокъ*, *машталеръ*, *містръ*, *оберс-терлейтенантъ*, *офіцьеръ*, *пochtмайстръ*, *ротмістръ*, *шкрутаторъ* ‘следчы’; *барберъ*, *дряголь* ‘насільшчык, грузчык’, *конвясаръ* ‘ліцейшчык’, *маляръ*, *рымаръ* ‘рымар’, *слесаръ*, *стельмахъ* ‘каляснік’, *стрихаръ* ‘цагельнік’, *шницаръ* ‘рэзчык’. Германізмы характэрны для гандлёвай лексікі (*бурса* ‘кампанія, арцель’, *вердунокъ* ‘манета’, *кгелда* ‘гільдыя’, *клуба* ‘мера’); для лексікі суднаходства (*буса* ‘від судна’, *маштъ* ‘мачта’).

Заклучэнне

Такім чынам, у старабеларускі перыяд адной з асноўных прычын запазычання было прыняцце наймення разам з прадметам. Сярод іншых прычын можна назваць развіццё рода-відавых адносін, эканомію моўных сродкаў, імкненне больш дэталёва вывучыць навакольны свет, імкненне да тэрміналагічнасці.

У выніку сацыяльна-палітычных абставін польская мова аказвала вялікі ўплыў на старабеларускую: з’яўлялася і донарам, і пасярэдніцай для пранікнення запазычанняў з іншых еўрапейскіх моў. Гэта прывяло да таго, што старабеларуская мова, з аднаго боку, узбагацілася лексічна, з іншага – стала характарызавацца збыткоўнасцю, з’явіліся шматлікія дублеты сваямоўных адзінак (*монка* – *мука* і г. д.).

На наш погляд, з тэматычнага пункту гледжання найбольш імкліва запазычаннямі папаўняліся пласты абстрактнай, ваеннай і рэлігійнай лексікі. Генетычна найбольш значныя групы складаюць паланізмы і лацінізмы.

Для сацыяльна-эканамічнай і гаспадарчай лексікі характэрна даволі вялікая колькасць германізмаў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Булыка, А. М. Даўнія запазычання беларускай мовы / А. М. Булыка ; пад рэд. А. І. Жураўскага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
2. Булыка, А. М. Лексічныя запазычання ў беларускай мове XIV–XVII стст. / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
3. Гістарычная лексікалогія беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа ; рэдкал.: А. Я. Баханькоў [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 339 с.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / пад рэд. А. М. Булыкі, А. І. Жураўскага. – Мінск : Навука і тэхніка : Беларус. навука, 1982–2017. – Вып. 7 : Гляденье – Девичество. – 1986. – 303 с.; Вып. 8 : Девичий – дорогость. – 1987. – 312 с.; Вып. 13 : Злотництво – Ивовый, 1993. – 287 с.; Вып. 15 : Катъ – коречный. – 1996.; Вып. 16 : Коржъ – Лесничанка. – 1997. – 359 с.; Вып. 17 : Лесничий – Местский. – 1998. – 365 с.; Вып. 18 : Местце – Надзовати. – 1999. – 374 с.; Вып. 21 : Нікой – Оддучъ. – 2002. – 405 с.; Вып. 26 : Позней – поробтати. – 2006. – 444 с.; Вып. 30 : Ралець – рушать. – 2010. – 496 с.
5. Станкевіч, А. А. Мова і грамадства: міжмоўныя кантакты і лексічнае ўзаемадзеянне ў беларускіх народных гаворках / А. А. Станкевіч. – Мінск : РІВШ, 2012. – 220 с.
6. Габдреева, Н. В. Иноязычная лексика в русском языке новейшего периода : монография / Н. В. Габдреева, А. В. Агеева, А. Р. Тимиргалеева. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 328 с.
7. Гринев, С. В. Терминологические заимствования: краткий обзор современного состояния вопроса / С. В. Гринев // Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М., 1982. – С. 108–135.
8. Казкенова, А. К. Онтология заимствованного слова : монография / А. К. Казкенова. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 248 с.

9. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.

REFERENCES

1. Bulyka, A. M. Daunija zapazychanni bielaruskaj movy / A. M. Bulyka ; pad red. A. I. Zhuraukaha. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1972. – 384 s.
2. Bulyka, A. M. Leksichnyja zapazychanni w belaruskaj move XIV–XVII stst. / A. M. Bulyka. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1980. – 256 s.
3. Histarychnaja lieksikalohija bielaruskaj movy / AN BSSR, In-t movaznaustva imia Jakuba Kolasa ; redkal.: A. Ya. Bakhan'kou [i insh.]. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1970. – 339 s.
4. Histarychny slounik bielaruskaj movy : u 37 vyp. / pad red. A. M. Bulyki, A. I. Zhuraukaha. – Minsk : Navuka i tekhnika : Bielarus. navuka, 1982–2017. – Vyp. 7 : Gliaden'e – Devichiestvo. – 1986. – 303 s.; Vyp. 13 : Zlotnictvo – Ivovyj, 1993. – 287 s.; Vyp. 15 : Kat – korechnyj. – 1996; Vyp. 16 : Korzh – Lesnichanka. – 1997. – 359 s.; Vyp. 17 : Lesnichij – Mestskij. – 1998. – 365 s.; Vyp. 18 : Miestce – Nadzovati. – 1999. – 374 s.; Vyp. 21 : Nikoj – Odduch. – 2002. – 405 s.; Vyp. 26 : Poznej – porobtati. – 2006. – 444 s.; Vyp. 30 : Ralec – rushat'. – 2010. – 496 s.
5. Stankievich, A. A. Mova i hramadstva: mizhmounyja kantakty i lieksichnaje uzajemadziejannie u bielaruskikh narodnykh havorkakh / A. A. Stankeivich. – Minsk : RIVSh, 2012. – 220 s.
6. Gabdriejeva, N. V. Inojazychnaja lieksika v russkom jazykie noviejshego pierioda : monografija / N. V. Gabdriejeva, A. V. Agiejeva, A. R. Timirgaliejeva. – M. : FLINTA : Nauka, 2013. – 328 s.
7. Griniov, S. V. Terminologicheskije zaimstvovanija: kratkij obzor sovriemiennogo sostojanija voprosa / S. V. Griniov // Voprosy zaimstvovanija i uporiadochienija inojazychnyh tierminov i tierminoelientov / D. S. Lotte. – M., 1982. – S. 108–135.
8. Kazkienova, A. K. Ontologija zaimstvovannogo slova : monografija / A. K. Kazkenova. – M. : FLINTA : Nauka, 2013. – 248 s.
9. Lieksikalohija suchasnaj bielaruskaj litaraturnaj movy / pad red. A. Ya. Bakhan'kova. – Minsk : Navuka i tehnik, 1994. – 463 s.

Рукапіс наступіў у рэдакцыю 19.01.2022